

HÜLYA ELÇİN qızı HÜSEYNOVA

Bakı Dövlət Universiteti (magistrant)

FÜZULİ ƏDƏBİ MƏKTƏBİ TƏDQİQATLARDA

XVI əsrdə yaşamasına baxmayaraq Məhəmməd Füzuli sonrakı əsrlərdə də təsiri davam edən dəyərli şairlərimizdən biridir. O, ömrü boyu Bağdad yaxınlığında yaşamış, ancaq şəhərin hökmdarlar arasında əl dəyişdirməsi səbəbi ilə ömrünün 25 ilini Ağqoyunlular dövründə, 26 ilini Səfəvilər dövründə keçirmişdir. Bağdadın fəth edilməsindən sonra Osmanlı hakimiyyəti altında 22 il ömür sürmüş və 1566-cı ildə həyata gözlərini yummuşdur. Beləliklə, Füzulinin şöhrəti Balkan yarımadasından Hindistana qədər olan əraziyə yayılmışdır və bu ərazilərdə yaşayan şairlər Füzulinin əsərlərindən təsirlənərək əsərlər qələmə almışlar. XVI əsrin ən böyük və qüdrətli şairlərindən biri olan Füzuli özündən sonra gələn bir çox şairi öz təsiri altına almışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında hələ sağlığında Məhəmməd Füzulinin ədəbi irsindən nümunələr təzkiyələrdə verilmiş, şairin yaradıcılığına müxtəlif aspektlərdən yanaşılaraq dəyərli fikirlər söylənilmişdir.

XIX əsrdə böyük dramaturq və tənqidçi M.F.Axundzadənin Füzuli haqqında ədəbi görüşləri diqqəti cəlb edir. Müasir dövrün tələblərinə uyğun yeni ədəbiyyat yaratmağa təşəbbüs göstərən tənqidçi Şərq poetikasında yüzillərdir davam edən “gül-bülbül” lirikasını aradan götürmək istəmiş, bu səbəbdən Füzuli yaradıcılığını qüsurlu hesab etmiş, “Füzuli şair deyil və xəyalatında əsla təsir yoxdur; ancaq nazimi-ustaddır” deyərək onu inkar etmişdir [1, s. 205]. Professor Yaşar Qarayev M.F.Axundzadənin Füzuli haqqında ədəbi

görüşünə münasibət bildirərək “Axundzadənin Füzuliyə yox, Füzuli bütünə, üç əsrdən bəri bu bütə sitayiş qılanlara–“poeziya möminləri”nə qarşı çıxdığını”-deyirdi [9, s. 72]. Cəfər Cabbarlı da bu aspektdən yanaşaraq Füzulinin Azərbaycan ədəbiyyatına “mənfi” təsirdən söz açmışdır. O, 1938-ci ildə çap olunan “M.F.Axundzadə haqqında” adlı məqaləsində M.F.Axundzadədən fərqli olaraq Füzuli yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş, onun təsiri ilə yazan şairləri tənqid etmişdir. O, “öz dühası ilə Azərbaycana parlaq klassik bir ədəbiyyat verən Füzuli dühasının ağır bir yük kimi azəri ədəbiyyatının inkişafı üzərinə düşüb onu öz ağırlığı altında əzməsindən” şikayətlənir. “Ədəbiyyatın orijinallığını itirərək, şairlərin Füzulinin ardınca qoşmağa başlamasından, Füzuli tilsimindən xilas ola bilməməsindən” danışır [6, s. 237]. C.Cabbarlı Füzuli təsiri ilə yazan şairlərin ona yetişmək bir tərəfə, onun səviyyəsinə çatma bilmədiklərini, yalnız Füzulini təqlid edərək keçmiş, söylənmiş sözlərlə ədəbiyyata heç bir yenilik gətirmədiklərini qeyd edir.

Ədəbiyyat tariximizdə ilk dəfə Məhəmməd Füzulinin müasirlərinin və ondan sonrakı dövrdə yaşayan şairlərin yaradıcılığına təsir etdiyini, ədəbi məktəb yaratdığını Firudin bəy Köçərli qeyd etmiş və ona “Ustadül-məkatib” adını vermişdir. O, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələrinin yaradıcılığına da Füzulinin təsirini qeyd edərək yazır: “ol fəsaḥət və bəlaḡət kanının bu əsrdəki şüeramızın əsar və əşarında dəxi müşahidə olunmaqdadır” [8, s. 57]. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli alimi XX əsr Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığına Füzuli təsirini ətraflı araşdıraraq bu nəticəyə gəlmişdir.

23 may 1925-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalının XXI nömrəsində Cəlil Məmmədquluzadə yazır: “Füzuli bizim məcmuədə işləyir. Genə də işləyəcəkdir. İnanmırsınız götürünüz “Molla Nəsrəddin” məcmuələrinin iyirmi illiyini tökünüz qabağınıza, hansı şeirə baxsanız görəcəksiniz ki, onda Füzulidən bir duz vardır” [11, s. 246]. Mirzə Cəlil Füzuli və Sədi yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş, birinin türkcə, birinin isə farsca deyilməyən söz qoymadığını qeyd etmişdir. Həqiqətən də XX yüzillikdə Azərbaycanda nəşr olunan bir çox satirik jurnal və qəzetlərdə Sabirdən başlayaraq bir sıra şairlər Füzuli təsiri ilə əsərlər yaratmış və yaşadıkları dövrün eybəcərliklərini tənqid atəşinə tutmuşlar.

Füzulinin özündən sonrakı şairlərə təsiri ilə bağlı XX əsrin əvvəllərindən etibarən Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bir sıra tədqiqatçılar H.Arslı, M.Quluzadə, Ə.Səfərli, A.Rüstəmov, C.Nağıyeva, A.Abiyev və başqaları Füzuli ənənələrindən söz açmışlar. 1958-ci ildə böyük şair Füzulinin vəfatının 400 illiyi ilə əlaqədar olaraq Füzuli yaradıcılığı ətraflı şəkildə tədqiq olunmuş və bir sıra monoqrafiyalar nəşr olunmuşdur.

XX əsrdə Məhəmməd Füzulini böyük vüsət və ardıcılıqla tədqiq edən görkəmli ədəbiyyatşünaslardan biri Həmid Arslıdır. Ədəbiyyatşünas alim 1930-cu ildən başlayaraq böyük Azərbaycan şairi Füzuli ilə əlaqədar məsələlərə məqalə, ədəbi-nəzəri oçerk və əsərlərinə yazdığı müqəddimələrdə münasibət bildirmişdir. Bütün bunları Füzulinin vəfatının 400 illiyi ilə əlaqədar olaraq 1958-ci ildə “Böyük Azərbaycan şairi Füzuli” monoqrafiyasında sistemləşdirilərək nəşr olunmuşdur. H.Arslı Füzulinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindəki rolunu aydınlaşdıraraq yazır: “Füzuli lirik şeirin atası sayılır. O, Azərbaycan ədəbi dilinin banisi və yeni bir ədəbi məktəbin əsasını qoyan sənətkar olmuşdur” [2, s. 27]. Monoqrafiyanın “Füzuli və dünya. ədəbiyyatı” bölməsində ədəbiyyatşünas alim H.Arslı Füzuli irsinin şərq və türk xalqları ədəbiyyatlarına təsiri barədə zəngin elmi qaynaqlar əsasında məlumat vermişdir. O, Füzulinin əsərlərinin müasirlərindən başlayaraq sonrakı şairlərin üzərində qüvvətli təsir göstərdiyini, təkcə Azərbaycanda deyil, türk və Orta Asiyada yaşayan müəlliflərin də ondan bəhrələndiyini, ona nəzirələr yazdığını qeyd etmişdir. XVII əsrdə Əmani, Sadiqi, Xəzani, Arif Şirvani, Həsiri, Şirvanlı Mir Qədri, Saib Təbrizi, Qövsü Təbrizi, XVIII əsrdə Nişat Şirvani, Məhcur Şirvani, Şakir Şirvani, Ağə Məsiḥ Şirvani, XIX əsrdə Nəbati, Natəvan, Bahar Şirvani, Qasım bəy Zakir, Seyid Əzim Şirvani kimi azərbaycanlı şairləri Füzuli ədəbi məktəbinin layiqli davamçıları kimi qiymətləndirir. Monoqrafiyada Həmid Arslının bir fikri diqqəti cəlb edir. Alim qeyd edir ki, Füzulinin “Hədiqətüs-süəda”sına nəzirələr yazan, onun ruhani görüşlərindən bəhrələnən şairlər Füzuli müəqibi, Füzuli varisi kimi göstərilməyi düzgün deyil [2, s. 291]. Dövrünün mütərəqqi ideallarını tərənnüm edən sənətkarların Füzuli varisi ola biləcəyini fikirləşir. Lakin f.ü.f.d. Aynurə Mahmudova Həmid Arslının bu fikri ilə razılaşmır və “Füzuli ədəbi məktəbinin təşəkkülü və erkən mərhələləri” adlı dissertasiyasında Füzuli irsindən hər hansı şəkildə bəhrələnən hər bir şairin Füzuli müəqibi adlandırılma biləcəyini yazır [4, s. 77]. Adını çəkdiyimiz iki müəllifdən A.Mahmudovanın fikri ilə razılaşaraq qeyd edə bilərik ki, Füzuli irsini sevən, onun təsiri ilə yazan hər bir şair Füzuli səviyyəsində şeirlər yazma bilməsə də, Füzuli davamçısı adlandırılma bilər.

H.Arslı XX əsr şairlərindən Səməd Vurğunun, Mikayıl Müşfiqin, Süleyman Rüstəmin Füzuli ənənələrinin davamçıları kimi adlarını çəkir. H.Arslı Səməd Vurğunun qələmə aldığı şeirlərin bir çoxunda Füzulidən bəhs etdiyini və “Vaqif” pyesində baş qəhrəman Vaqifin dilindən Azərbaycan dili və mədəniyyətinə xor baxanlara qarşı Nizami və Füzuli qüdrətindən söhbət açıb, onlarla fəxr etdiyini qeyd edir

[2, s. 292]. 1935-ci ildə “Leyla” şeirini qələmə alan S. Vurğunun Leylini doğru xarakterizə etdiyini söyləyir, “Leyli və Məcnun” dastanı ilə bağlı söylənilən düşüncələri “ən doğru münasibət” kimi qiymətləndirir [2, s. 294].

H.Araslı monoqrafiyasında Türk və özbək ədəbiyyatında da Füzuli yaradıcılığından təsirlənən şairlərin olduğunu göstərir.

Füzuli ədəbi məktəbi ilə əlaqədar məlumat verən füzulışünas alimlərdən biri də Mirzəğa Quluzadədir. O, 1965-ci ildə “Füzulinin lirikası” monoqrafiyasını nəşr etdirmişdir. Monoqrafiyada Füzuli ənənələrini Azərbaycan, türk və özbək ədəbiyyatında davam etdirən sənətkarlar haqqında məlumat vermişdir. “Füzulinin lirikası” əsəri dörd fəsildən ibarətdir və IV-“Füzuli şeirinin ənənələri” adlı fəsildə Füzuli şeirinin ənənələrindən, Azərbaycan, türk və özbək ədəbiyyatında rolundan bəhs edir. M.Quluzadə Füzulinin ədəbiyyatımıza geniş təsirinin ayrıca araşdırılmadığını, H.Araslı, M.Cəlil, F.Qasımzadə, C.Xəndan, Ə.Mirəhmədov, K.Məmmədov və s. Tədqiqatçılar ayrı-ayrı əsərlərində bu məsələyə diqqət yetirmişlər. Monoqrafiyada göstərilir ki, Füzuli lirikasının təsiri hələ XVI əsrin ikinci yarısından görünməyə başlamışdır. Bu dövrdə Bağdad ətrafında yazıb-yaradan şairlərin yetişməsində Füzuli lirikasının böyük təsiri olmuşdur. “Şairin öz oğlu Fəzlidən başlayaraq Ruhi, Əhdi, Şəmsi, Rindi, Zehni, Məhəmməd Əmani kimi şairlər Füzuli ədəbi məktəbinin davamçıları olmuşlar” [10, s. 351]. XVII əsrdə isə Məsihi, Qövsü Təbrizi və Saib Təbrizinin adlarını çəkir. Monoqrafiyada bəzi şairlərin Füzuli ədəbi məktəbinə yaradıcı yanaşmadıqlarını, Füzuli yaradıcılığını təkrarladıkları üçün ədəbiyyat tarixinə heç bir yeni keyfiyyət gətirə bilmədiklərini qeyd edir. Lakin Azərbaycan ədəbiyyatında elə şairlər var ki, Füzuli ənənələrindən müstəqil, yaradıcı şəkildə istifadə etmişlər və dövrün tələblərinə uyğun hərəkət edərək özlərinə məxsus əsərlər yaratmışlar. Belə şairlərə misal olaraq Məsihi, Qövsü Təbrizi, Saib Təbrizi, Vaqif, Vidadi, Seyid Əzim Şirvani və Zakiri göstərə bilərik.

Füzulışünas alim XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında Füzuli ənənələri ilə yazan müəlliflər haqqında məlumat verir. Bu dövrdə Füzuli ənənələrinin yeni məzmun daşdığını və müəlliflərin yeni, müstəqil, yaradıcı nümunələr meydana gətirdiyini söyləyir. Bu şairlərdən birinin Mirzə Ələkbər Sabir olduğunu qeyd edir.

Türkiyədə orta əsrlərdən başlayaraq XXI əsrə qədər Azərbaycanlı sənətkarların əsərləri geniş yayılmış və türk ədibləri onların yaradıcılıqlarından təsirlənmişlər. Azərbaycanın görkəmli şairlərindən olan Məhəmməd Füzuli Türkiyə ədəbiyyatında sevilmiş və şairlər onu özlərinə ustad seçmişlər, şeirlərinə nəzirələr, təxmislər yazmışlar. Türkiyə ədəbiyyatı nümayəndələrinin yaradıcılıqlarının təsirini Füzuli yaradıcılığında, Füzuli təsirini də türk ədəbiyyatında görmək mümkündür. Bu əlaqəni ilk dəfə irihəcmli şəkildə araşdıran Aydın Abi Aydın olmuşdur. Tədqiqatçı 2002-ci ildə “Füzuli və Türkiyə poeziyası” əsərini çap etdirmişdir. Aydın Abi yazır: “Ədəbiyyatşünas Nihad Sami Banarlının ifadəsincə desək, Füzulinin şöhrət və təsiri Türkiyə ədəbiyyatının avropalaşmağa başladığı zamanlarda da heç əskilmədən etmişdir” [3, s. 221]. Ziya Paşa, Namiq Kamal, Rəcəzadə Mahmud Əkrəm, Əbdülhəq Hamid, Tofiq Fikrət və yüzlərcə Türkiyə şairi Füzuli tələbəsi olmağa can atmışlar.

Namiq Babayevin 1996-cı ildə nəşr olunan “Füzuli şəminin işığında” monoqrafiyasında XX əsr romantiklərinin yaradıcılığında Füzuli təsirindən söhbət açılır. Monoqrafiyada Füzuli ideyalarının Azərbaycan romantik şairləri tərəfindən istifadəsindən bəhs olunur. N.Babayev kitabın giriş hissəsində yazır: “XX əsr Azərbaycan romantizmi ilə Füzuli yaradıcılığı arasındakı sələf-xələf münasibətlərinin ortaya çıxarılması bir tərəfdən romantizmin milli köklərinin özünəməxsusluğunu üzə çıxarırsa, digər tərəfdən də bütünlüklə orta əsr poeziyamızın ədəbi metodu haqqında daha dərin tədqiqat üçün əsas verir” [5, s. 3]. Tədqiqatçı Füzuli yaradıcılığının XX əsr Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığına təsirini araşdıraraq böyük şair Füzulini XX əsr Azərbaycan romantik ədəbiyyatının nümayəndələrinin qanuni sələfi kimi qiymətləndirir. Monoqrafiyada müəllif Füzuli ədəbi məktəbinin davamçılarından Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq, Hüseyn Cavid və s. şairlər haqqında məlumat verir və onların əsərlərində Füzuli təsirini aydınlaşdırır.

“Füzuli ədəbi məktəbi” haqqında araşdırmalar XXI əsrdə daha geniş vüsət almışdır. Teymur Kərimlinin “Görünməyən Füzuli” monoqrafiyası, Afaq Yusifli “Füzuli irsi və 1920-60-cı illər poeziyası”, Aynurə Mahmudova “Füzuli ədəbi məktəbinin təşəkkülü və erkən mərhələləri” “adlı tədqiqat işləri XXI əsrin məhsullarıdır.

XXI əsrdə Füzuli ənənələri ilə bağlı araşdırma edən Afaq Yusiflinin 2008-ci ildə nəşr olunmuş “Çağdaş poeziya və Füzuli irsi” monoqrafiyası diqqətəlayiqdir.

Monoqrafiyada 1920-60-cı illərdə Azərbaycan poeziyasında Füzuli ənənələrinin mürəkkəb səciyyə daşdığı qeyd olunur [13, s. 3]. Müxtəlif vaxtlarda yazan şairlərin Füzuli varisi olduqlarından, qəzəlxan

Əliğa Vahidin, sərbəst şeirin müəllifi olan Rəsul Rza və Əli Kərimin, Süleyman Rüstəm, Səməd Vurğun, Mikayıl Müşfiq kimi görkəmli şairlərin Füzuli irsi ilə əlaqələrindən bəhs olunur.

Teymur Kərimlinin 2003-cü ildə çap olunan, Füzuli ədəbi irsinin tədqiqi ilə bağlı müxtəlif illərdə yazılan elmi məqalələrin toplandığı “Görünməyən Füzuli” monoqrafiyasının “Füzuli-Azərbaycan poeziya məktəbinin yeni mərhələsidir” bölməsində Füzuli ədəbi məktəbi haqqında yazır: “Nizami ədəbi məktəbi Füzuli yaradıcılığında artıq kamal zirvəsini fəth edir. Nizaminin təsis etdiyi, professoru və rektoru olduğu Azərbaycan poeziya universitetinin ənənələrini Füzuli yeni mərhələdə canlandırdı, davam etdirdi və özünü bu yeni universitetin rektoru elan etdi” [8, s. 62]. T.Kərimli Füzulinin yaratdığı ənənəni universitet adlandıraraq onu ucaldır və ədəbi məktəb adlandıranlarının onun səviyyəsini aşağı saldığını fikirləşir.

Füzuli ədəbi məktəbi və təsir dairəsi haqqında ən geniş tədqiqatı Aynurə Mahmudova aparmış və bu mövzuda həm elmi tədqiqat işi, həm də məqalələr yazmışdır. Onun tədqiqat işi “Füzuli ədəbi məktəbi (XVI-XVIII əsrlər)” adlanır. Burada ilk öncə “ədəbi məktəb” anlayışı haqqında geniş məlumat vermiş, şərq və qərb ədəbiyyatşünaslığında istifadə olunma şəklini izah etmişdir. Monoqrafiyada ilk dəfə olaraq Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yeri olan Füzuli ədəbi məktəbi ətraflı şəkildə tədqiq edilmişdir. Burada Füzuli ədəbi məktəbinin təşəkkülü və inkişafı tədqiq edilmiş, Azərbaycan ədəbiyyatında rolu, təsiri aydınlaşdırılmış, Füzuli ədəbi məktəbinin nümayəndələrindən və onların əsərlərindən bəhs olunmuşdur. Tədqiqatçı XVI-XVIII əsrlər Füzuli ədəbi məktəbinin davamçılarının Füzuli yaradıcılığından bəhrələnərək yazdıqları əsərləri təhlil etmişdir. İstər Füzulinin müasirləri, istərsə də sonrakı dövrdə yaşamış hər şairin yaradıcılığında Füzuli təsiri özünü göstərir. Elə bir şair yoxdur ki, Füzulidən bəhrələnməsin. O, həm Füzulini təqlid edən, həm də onun təsiri ilə yaradıcı şəkildə əsərlər yazan bütün şairlərin Füzuli ədəbi məktəbinin nümayəndələri olduğu fikrini irəli sürür [4, s. 77].

Məhəmməd Füzuli artıq 500 ildir ki, istər Azərbaycan, istərsə də dünya ədəbiyyatında dərin iz buraxmış, sənətkarların yaradıcılığına tez-tez müraciət etdiyi ustad şair olmuşdur. O, ustadı Nizami yaradıcılığından ustalılıqla bəhrələndiyi kimi, onun yaradıcılığından da yaradıcı şəkildə istifadə edən şairlər olmuşdur. Əməkdar elm xadimi, professor Azadə Rüstəmovanın da qeyd etdiyi kimi “Füzuli Nizaminin şagirdi və müəqibidir. Lakin şagird Füzuli elə coşqun və tükənməz bir istedadla malikdir ki, müəllim Nizami onunla fəxr edə bilər” [12, s. 221].

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Axundzadə M. F.. Bədii və ədəbi tənqidi əsərləri. Bakı: Çapaşoğlu, 2004, 280 s.
2. Araslı H. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı: Gənclik, 1958, 312 s.
3. Aydın Abi Aydın. Füzuli və Türkiyə poeziyası, Bakı, "Ozan", 2002, 246 s.
4. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası "Xəbərlər"i. // Humanitar elmlər seriyası, 2006, N2-4
5. Babayev N. Füzuli şəminin işığında. Bakı: Yazıçı, 1996, 88 s.
6. Cabbarlı C. Seçilmiş əsərləri. Dörd cildə. / IV cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 288 s.
7. Kərimli Teymur. Görünməyən Füzuli. Bakı, Elm, 2003, 112 s.
8. Köçərli Firidun bəy. Azərbaycan ədəbiyyat. İki cildə. I cild. Bakı, "AVRASİYA PRESS", 2005, 560 s.
9. Qarayev Y. Realizm: sənət və həqiqət, Bakı: Elm, 1980, 359 s.
10. Quluzadə M. Füzulinin lirikası. Bakı: Azərbaycan EA Nəşriyyatı, 1965, 476 s.
11. Molla Nəsrəddin (satirik jurnal). On cildə / VII c. (1925-1926) Bakı: Şərq-Qərb, 2018, 652 s.
12. Rüstəmov A. Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları. Bakı: Elm, 1975, 287 s.
13. Yusifli A. Çağdas poeziya və Füzuli irsi. Bakı-Gəncə: Elm. 2008, 184 s.

Açar sözlər: Füzuli, ədəbi məktəb, qəzəl, təsir, tədqiqat

Гүля Эльчин кызы Гүсейнова

Литературная школа Физули в исследованиях

Резюме

Один из самых ярких представителей средневековой азербайджанской литературы - Мохаммад Физули. Физули, получивший большую известность еще при жизни, поднялся до уровня литературной школы. Его влияние чувствуется не только в азербайджанской литературе, но и в общетюркской литературе. Литературная школа Физули широко изучается исследователями с XX века. Ряд исследователей азербайджанской литературной критики - Х.Арасли, М.Гулузаде, А.Сафарли, А.Рустамова, Дж. Нагиева, А.Абиев и другие рассказали о физиулинских традициях

Ключевые слова: Физули, литературная школа, газель, влияние, исследовать

Hulya Elchin gizi Huseynova

Fuzuli's literary school in research

Summary

One of the prominent representatives of medieval Azerbaijani literature is Mohammad Fuzuli. Fuzuli, who gained great fame while still alive, rose to the level of a literary school. Its influence is felt not only in Azerbaijani literature, but also in all-Turkic literature. Fuzuli literary school has been widely studied by researchers since the 20th century. A number of researchers in Azerbaijani literary criticism - H.Arasli, M.Guluzade, A.Safarli, A.Rustamova, J.Nagiyeva, A.Abiyev and others talked about Fuzuli traditions.

Key words: Fuzuli, literary school, ghazal, influence, research